

[825] Hegelianismen i Danmark

(Af Fr. Helweg)

Det tyske Filosofi har været i en rask, glimrende og tit nok skizzeret Udvikling fra Kant til Hegel. De store Filosofer uddøde ifjor med Schelling, som allerede længe havde yndet at omgive sig med et gaadefuldt Slør og det er nok tvivlsomt, hvorvidt det nogensinde ganske bliver løftet. Efter almindelig Talebrug antager man derfor Rækken for afsluttet ikke med den længstlevende (Schelling) men med Hegel. De fire egentlige store tyske Filosofer fra Kant af – Schleiermacher er for bestemt Theolog til at kunne regnes med; den tyske Theologies Nødhavn for Filosofiens Storm! – have saa rask afløst hinanden, at blot den første og den sidste af dem har faaet sit System nogenlunde udarbejdet og forplantet udenfor Tydskland. Dog maa dette: “udenfor” nok indskrænkes til de nordiske Lande (Finland iberegnet); det er mig idetmindste ikke bekjendt, at der enten i England eller endog i Frankrig, neppe nok i Nederlandene, for ikke at tale om andre Lande, skulde findes Hegelianere. Det stolte Ord, som har været udtalt: at den tyske (hegelske) Filosofi skulde gjøre Reisen omkring Jorden, lider saaledes betydelig Indskrækning; [826] det er blevet en “Reise til Nordpolen”. Og selv den er som “Henriks Udenlandsfart” ikke bleven synderlig mere end “fiortendags”. Hegelianismen har nok ligesom Kantianismen sin Historie her i Danmark, men hiins Rolle er allerede udspilt og har været betydelig kortere end dennes. Hvorledes det er gaet dermed og hvad Virkningen har været deraf, skulle de følgende Linier søge at fremstille. Jeg skønner ikke, at selve Hegelianismen i det danske Optryk har havt noget videre eiendommeligt, men den Ende, som det har taget med den, er ganske enestaaende og kan faae en mere udstrakt Indflydelse end blot paa den videnskabelige Udvikling. Æmnet har sin praktisk-kirkelige Side.

Mærkelig nok er forøvrigt det *Indtog*, som Hegelianismen holdt hos os; det skete ligesom med et: “Velkommen store Mand hertil!” Thi kan man ik-

ke sige, at J.L. Heibergs virkelige Salomon Goldkalb blev ikke Rothschild men Hegel. Vaudevilledigteren tog imod Filosofen, ja som paa Monarkiets Grændse; i Streits Hotel i Hamborg modtog han den spekulative Daab, hvoraf Frugten blev filosofiske Forelæsninger, hvortil der indbødes ved et udgivet Program, et filosofisk Tidsskrift (*Perseus*) og spekulative Dramer (*Fata Morgana* osv.). Dog var maaskee een Digter forud for J.L. Heiberg gaaet Hegel imøde: P.M. Møller, [1827] men hans Forhold til den spekulative Oldmester var snarere som Døberens end som Disciplens. Mærkelig er det i al Fald, at det blev to Digtere som førte den saare lidet poetiske Hegel ind i vor Kreds. Fra Poesien vandrede han til Kirken og kom idetmindste paa Vei til Raad- og Domhuset. Hist blev Martensen Chorag, her skulde Bornemann (juridisk Docent) være det, men Processionen ind i Domhuset – om den overalt har fundet Sted – kom i Glands betydelig til at staae tilbage for den til Kirken. Den sidste var unægtelig smuk at see til, og Digteren J.L. Heiberg sluttede sig til den, sammenknyttende Theatret og Kirken, som jo oprindelig, i *Mysteriernes Tid*, havde været eet. Men med alt det var den rene skiære Hegelianisme ikke forplantet til Danmark; man beed sig hertillands helst fast i de mere kiødrige Dele, og Logikken, som dog er Systemets Knokkelbygning, skulde gaae med ovenikiøbet. Den fik danske Klæder ved Rasmus Nielsen, men hvor danske de vare, skal jeg ikke sige; i den Tilberedning smagte den tørre Ret endnu ikke den lidt kræsn danske Tunge. Bedre gik det for A.P. Adler, som virkelig klædte den stive Høitydsker, Logikken, saa dansk og tækkelig paa som vel mueligt var, men – Følgen blev nok, at Folk sagde: ikke andet end det? Vist er det, at da man kom til Logikken, var man strax færdig med Hegelianismen i Danmark.

Thi naar man nu seer hen over den navngivne Række fra P.M. Møller til A.P. Adler og forsker efter den yngre Opvæxt, saa maa man nok spørge: "hvor ere de henne, *de Store og Smaa*?" Reden er tom, Hegelianismen existerer ikke mere iblandt os. Den kom neppe til Orde, før Aanden slap af den. Den som endnu altid er bleven nærmest ved det opplantede Banner og *Perseus*' Høvdingskab, maatte være *Martensen*. Men man behøver blot at tage hans Dogmatik frem for at overbevise sig om, hvorledes det staaer med Hegelianismen iblandt [1828] os, at den er som blæst bort. Heller ikke Martensens Dogmatik kan paa nogen Maade kaldes: hegelisk-spekulativ. Dens Stade er Eklekticismen. Og man maa tilstaae, at hvor stærkt end de strænge Spekulationsmænd have forhaanet dette Stade, saa laae det dog nær nok for Hegelianismen, naar først dens Livskraft var borte. Thi stærkere end nogen anden Filosof betoner Hegel, at hans Tankebygning er Summen af al-

le de foregaaende. Naar nu Baandet slappedes, hvorved alle foregaaende Tænkere fik deres Plads anviist og bleve hævede op (aufgehoben) til dialektiske Momenter, saa var det Selvfølge, at de forsvindende Størrelser atter dukkede op, og at Bygningen istedetfor at vise sig giennemtrængt af en stræng Grundtanke, pludselig frembød et Syn som t. Ex. Gamle-Kongevei, berømt for dens arkitektoniske Ideerigdom. En saadan Omdannelse er der foretaget med Hegelianismen i Martensens Dogmatik. Den er forlystende nok, men jeg tvivler om, at man vil kalde denne Stiil Renaissance og ikke snarere Rococo.

I Tydskland splittedes som bekiendt Hegelianernes Leir i en høire og en venstre Side, og den sidste var den som gialdt for at være kommen ud over Mesteren. Den venstre Side har ved Strauß vundet en Navnkundighed som gaaer langt ud over den høires Ry, men det kan nok være at den venstre har ødelagt Hegel og fremkaldt det Suk efter Schleiermacher, der længe er gaaet giennem al tydsk Kreatur og snart vil ende med en Kanonisation af den tydsk-theologiske Heros; Baumgarten i Rostok er t. Ex. allerede kommen saa vidt at han erklærer *Luther* for en Sinke mod *Schleiermacher*? Er det nu gaaet "ligesaa hos os"? Nei, Venstre er det ikke, som har ødelagt Hegelianismen i Danmark. Ingenlunde fordi der hos os fattedes Elementer til et Venstre, som gik i Straußs, Bauers og Feuerbachs Spor; vi vide jo, at der findes og længe har været [1829] saadanne iblandt os, uagtet de vistnok ikke ere af de Store. Men det er ikke blot denne Omstændighed, som har hindret dem i at spille en Rolle – det gjør de Smaa ogsaa, naar deres Tid er kommen, men der har tynget en Slags Mareridt paa dem, som deels har holdt dem i Ave, deels fyldt dem med Forventning.

Man betragter stundom Mynster som den der var stiv i at holde igien; han havde dog sin Mester idetmindste til at holde igien for en aandelig Bevægelse i nu afdøde *Dr. Søren Kierkegaard*. Denne holdt igien med eienommeligt Myndighed, næmliq som den der ikke blot vilde rydde Torvet, men selv have noget ualmindeligt frem. Dog hvad dette: "noget" var, derom vidste han at holde Mængden i en ubestemt Forventning, som gjorde den saa meget tilbøieligere til at vige tilbage for ham. Jeg har hidtil ikke nævnt S. Kierkegaard i denne Udsigt over Hegelianismen i Danmark og dog staaer han i det allernærmeste Forhold til den, ihvorvel man kan være tvivlsom om man skal sige, at han hører med til den og ikke snarere netop har blæst den bort, og hvorvidt hans Livs Ende har været i Samklang med hans Banes Begyndelse. Jeg troer det dog. Hegelianismen er endt i Kierkegaard og alligevel har denne neppe nogensinde ganske fornægtet Hegel. Idet jeg nu vil forsøge at oprede dette Forhold imellem Hegel og Kierke-

gaard, maa jeg atter tillige fremdrage den jeg ovenfor nævnte sidst i de oprindelige Hegelianeres Række: *Dr. A. P. Adler*. Thi ogsaa i ham har Hegelianismen taget en mærkelig Ende, dog anderledes end i S. Kierkegaard – saaledes, at det er kommet til et egentlig Brud, en brat og skarpt betegnet Overgang.

For at bestemme Forholdet imellem Hegel og Kierkegaard kommer dennes første betydeligere Skrift: "Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Sokrates" særlig i Betragtning. Det indeholder ogsaa langt mere af Forfatterens [830] senere Anskuelse og Paastande, end man skulde troe, saalænge man ikke sammenligner det ældre Skrift med de efterfølgende og senere. Det giver et Billede af sin Forf. lignende som det bekjendte: "Napoleon paa sin egen Grav"; først efterhaanden træde Conturen frem, naar man selv har Skikkelsen i Tankerne. Man kan ogsaa sige, at det nævnte Skrift ikke blot handler om Ironi men er en Ironi, navnlig hvad dets Bestemmelse angaaer, eftersom det indeholder noget ganske andet og mere end Modtageren kunde formode. Thi Medlemmerne af det filosofiske Facultet, der skulde bedømme dette Skrift, anede neppe, at de i denne en ung Forfatters Præstation ikke saa meget havde en Kvalifikation til Magistergraden som et Livsprogram, at der her ikke handledes om Løsningen af et videnskabeligt Problem men om en *Livsopgave*. Hvilken alvorlig Betydning har ikke Forf.'s hele senere Færd givet de Ord, som læses anf. Skr. S. 348: "Videnskaben er ... i vor Tid kommen i Besiddelse af et saa uhyre Resultat, at det neppe kan hænge rigtigt sammen dermed; Indsigt ikke blot i Menneskeslægtens men selv i Guddommens Hemmeligheder falbydes for saa godt Kiøb, at det ser ganske betænkeligt ud". Og: "det (maa vel) nærmest ansees for vor Tids Opgave, at sætte Videnskabens Resultater over i det personlige Liv, *personligt at tilegne sig disse*". At Forf. har nedskrevet disse Ord med fuld Bevidsthed kan neppe betvivles, men ligesaa sikkert er, at ingen har strax læst dem med fuld Forstaaelse. Disse Ord betegne hans fra Hegel afvigende Opgave (jeg siger med Flid ikke: Opfattelse) og tillige det Baand, som er ham og Hegel imellem. De uhyre Resultater, hvorom der vistnok tales med Ironi, men ikke med Verdenstonens Ironi, skyldes Hegel, men eet fattes – den personlige Tilegnelse og til den vil den unge Magister ikke blot hellige sine ved Graden hædrede Kræfter, men paa den vil han [831] sætte sig selv. Ironien titter næsten ud af hvert Ord. Uhyre Resultater *opnaaede*, men ingen personlig Tilegnelse – ja, hvad ere saa Resultaterne! Een tilveiebringer de uhyre Resultater, en Anden tager derefter fat for at sætte dem over i det personlige Liv. Men hvorledes – om det viser sig, at Resultaterne ere uoversættelige i Personlighedens Sprog, om de under Oversættelsesarbeidet for-

svinde som mellem Hænderne? Sandelig, allerede med dette Ord har K. skrevet sit Livs Devise.

Og dog er denne Yttring ikke anderledes Ironi end at som sagt Ironien er Baandet imellem K. og Hegel. Tiden var kommen, da Ironien skulde frem, og den var ogsaa kommen frem men i forfeilet Skikkelse. Hegel saae det Forfeilede i dens Tilsynekomst og havde selv en Fornemmelse, at den behøvedes, men han kunde ikke faae den frem. Og at han ikke kunde det kom vel af, at Ironien var Overgangen, ikke fra den theoretiske til den praktiske Filosofi i encyklopædisk Forstand, men fra Videnskaben til Livet. Disse Sætninger skulle nu belyses af Skriftet: Om Begrebet Ironi.

“Ironi (er) en Subjectivitetens Bestemmelse (og man vil da) strax see *Nødvendigheden af to Fremtrædelser* af dette Begreb; og Virkeligheden har ogsaa knyttet Navnet til dem. Den første er naturligviis den, hvor *Subjectiviteten første Gang* gjør sin Ret gjældende i Verdenshistorien. Her have vi *Socrates*, det vil sige, herved ere vi anviste, hvor vi skal søge Begrebet i dets historiske Fremtrædelse. Men da Subjectiviteten havde viist sig i Verden, forsvandt den ikke atter sporløs, Verden sank ikke atter tilbage i den tidligere Udviklingsform, tvertimod, det Gamle forsvandt, og Alt blev nyt. Skal der nu kunne vise sig en ny Fremtrædelsesform af Ironien, da maa det være idet Subjectiviteten i en endnu højere Form gjør sig gjældende. Det maa da være en *Subjectivitetens anden Potens*, en Subjectivitetens Subjectivitet, der svarer til Reflexionens Reflexion. Herved ere vi atter verdenshistorisk orienterede, vi ere nemlig henviste til den Udvikling, som den nyere Philosophi erholdt i *Kant*, og som fuldendtes i *Fichte*, og nærmere igjen til de Standpunkter, der efter *Fichte* søgte at gjøre Subjectiviteten i anden Potens gjældende” (Anf. Skr. S. 254). Hvis man nu ved “Standpunkterne efter *Fichte*” lader sig forlede til at tænke paa *Schelling*, saa tager man fejl; denne Tænkter har en paafaldende ringe Betydning for Kierkegaard. Derimod ere de forskellige Romantikere meente, og hedder det fremdeles, “her møde vi atter Ironien” “i *Fr. Schlegel*, der søgte at gjøre den gjældende i Forhold til Virkeligheden, i *Tieck*, der søgte at gjøre den gjældende i Poesien, i *Solger*, der blev sig dette æsthetisk og philosophisk bevidst.” Men denne Ironi traf sin Mester i Hegel. “Medens den første Form af Ironi ikke blev bekjæmpet, men *beroliget* derved at Subjectiviteten skete *sin Ret*, saa blev den anden Form af Ironi bekjæmpet og *tilintetgjort*; thi da den var uberettiget, kunde den kun skee *sin Ret* derved, at den blev ophævet”. (Anf. Skr. S. 255).

Bekjæmpelsen af Ironiens anden Form skete netop ved Hegel. Denne “omtaler altid Ironien paa en meget afvisende Maade, Ironien er en Vederstyggelighed i hans Øine. Samtidig med Hegel Fremtræden falder *Schlegels*

mest glimrende Periode. Men som Schlegelernes Ironi havde i Æsthetiken holdt Dom over en om sig gribende Sentimentalitet saaledes var Hegel den, der skulde berigtige den Misviisning, der laae i Ironien.” (Anf. Skr. S 280). Men “at Hegel – forsaae sig paa den Form af Ironi, som laae ham nærmest, har naturligviis skadet hans Opfattelse af Begrebet.” Og dog “skal (dermed) ingenlunde være sagt, at Hegel ikke har Ret mod Schlegelerne.” (Anf. St.). [833]

For at tydeliggjøre os Forf.'s Opfattelse af Ironiens Nødvendighed eller Berettigelse skal jeg endnu anføre en anden Ytring om dens Verdensstilling. “I ethvert saadant Vendepunkt i Historien er der to Bevægelser, man maa bemærke. Paa den ene Side skal det Nye frem, paa den anden Side skal det Gamle fortrænges. Forsaavidt det Nye skal frem, da møde vi her *det prophetiske Individ*, der øiner det Nye i det Fjerne, i dunkle og ubestemte Omrids. Det prophetiske Individ eier ikke det Tilkommende, han aner det blot. Han kan ikke gjøre det gjældende, men ogsaa han er tabt for den Virkelighed, han tilhører. Hans Forhold til denne er imidlertid et fredeligt Forhold; thi den givne Virkelighed føler ingen Modsætning, derpaa følger den egentlig *tragiske Helt*. Han kjæmper for det Nye, han stræber at tilintetgjøre det, der for ham er et Forsvindende, men hans Opgave er dog ikke saa meget at tilintetgjøre som at gjøre det Nye gjeldende og derved indirecte tilintetgjøre det Forbigangne. Men paa den anden Side skal det Gamle fortrænges, det Gamle maa sees i sin hele Ufuldkommenhed. Her møde vi *det ironiske Subject*. For det ironiske Subject har den givne Virkelighed aldeles tabt sin Gyldighed, den er bleven ham en ufuldkommen Form, som overalt generer. Men paa den anden Side, det Nye eier han ikke. *Han veed blot dette, at det Nærværende ikke svarer til Ideen. Han er den, der skal holde Dom.*¹ Ironikeren er vel i en vis Forstand prophetisk, thi han peger bestandig hen paa noget Tilkommende, men *hvad det er, veed han ei.*² Han er prophetisk; men hans Stilling og Situation er *det Modsatte af Prophetens*. Propheten gaaer Haand i Haand med sin Samtid, og fra dette Standpunkt øiner han det som skal komme. Propheten er, som ovenfor bemærket, tabt for sin Samtid, men det [834] er han dog egentlig kun, fordi han hensynker i sine Syner. *Ironikeren derimod er traadt ud af Samtidens Rækker, har gjort Front imod denne.*³ Det, der skal komme, er skjult for ham, ligger bag ved hans Ryg, men den Virkelighed, han har stillet sig fjendtligt ligeoverfor, er det, han skal tilintetgjøre, mod den vender hans fortærende Blik sig, paa hans Forhold til sin Samtid kan man anvende Skriftens Ord: see deres Fødder ere udenfor, der skal bære Dig bort. Ironikeren er ogsaa et Offer, som Verdens-Udviklingen kræver, ikke som om Ironikeren altid behøver i strængere Forstand at falde som et

Offer, men *Nidkiærhed i Verdensaandens Tjeneste fortærer ham*”.⁴ (Anf. Skr. S. 274–5). Læserne ville sikkert være enige med mig om, at den Skildring, Forf. her giver af det ironiske Subject, er hans efterfølgende Livs Portræt, ligetil han udaandede paa Frederikshospital, medens maaskee en Gjenlyd af hans Tale hørtes hele Landet over samme Dag i Prædikenen om Skattens Mønt.

Man vilde tage feil, om man efter dette antog, at han med sin Fremtrædelse bebudede “et Vendepunkt i Historien.” Alle saadanne Bebudelser giver han allerede i dette sit første Skrift til Priis for Latter. En saadan Formening, en almindelig Overbeviisning om Nutidens og Personernes uhyre Vigtighed er nok Ironikerens Udgangspunkt, men netop det han gaaer bort fra eller rettere aabner sin Tirailørkamp imod. Vor Tid “tillader ikke, at man staaer stille og fordyber sig, at gaae langsomt er allerede mistænkeligt, og hvorledes skulde man ogsaa kunne finde sig i Sligt i *det bevægede Øieblik, i hvilket vi leve*,⁵ i den skjæbnsvangre Tid, hvorom Alle ere blevne enige, at den gaaer frugtsommelig med det Overordentlige? Den hader Isolation, og hvorledes skulde den ogsaa kunne taale, at et Menneske fik den fortvivlede [835] Idee, at gaae ene igennem Livet,⁶ den Tid, der selv, Haand i Haand og Arm i Arm (ligesom reisende Haandværkssvende og Landsoldater), lever for Menighedens Idee?” (Anf. Skr. S. 259). Med denne Yttring (hvortil den Anmærkning føies: “hermed skal ingenlunde Tidens alvorlige Stræben være miskjendt eller forkleinet, men det var visselig at ønske, at den i sin Alvor var mere alvorlig”) er Ironikerens hele Strategie røbet for den som kan og vil see.

Det er næmlig for det første “Ironikerens fortvivlede Idee, at gaae ene igennem Livet.” Tiden hader Isolationen, men Ironikeren arbejder mod Strømmen, netop idet han vil isolere sig, være “den Enkelte”, Tidens Kategori er “Publikum, Mængden.” Hvad Vorherre har gjort med sin Ven fra Begyndelsen af, Abraham, isoleret ham, saa han blev den Ene, det vil Ironikeren selv udføre og ingenlunde for Vorherres Skyld; han isolerer sig *for at frigjøre sig* (“fra Vrøvlet”). Derfor er det heller ikke nok med Isolationen, eller rettere for at en saadan Isolation midt i Mængden fra Mængden kan fuldbyrdes maa Eet komme til: *Maskeringen* eller *Mystificationen*. Ironikeren kan nok have Medsammensvorne – i hvorvel der er “lige saa lidet Samfunds-Eenhed i et Cotteri af Ironikere, som der i Sandhed er Ærlighed i en Røverstat” (Anf. Skr. S. 261) B, men ogsaa bliver der et Forhold til de Uindviede, som kan yttre sig paa tvende Maader. “Enten *identificerer* næmlig Ironikeren sig med det Uvæsen, han vil bekjæmpe, eller han stiller sig i et *Modsætningsforhold* dertil, men naturligviis bestandig saaledes, at

(...) han nyder Glæden over dette Misforhold.” “I Forhold til en taabelig opblæst Verden” – saa forklares det Sagte nærmere – “er det ironisk rigtigt, *at gaae med*, at være henrykt over al denne Viisdom, at anspore den ved sit jublende Bifald til bestandig at stige høiere og høiere i [836] bestandig høiere og høiere Galenskab. – Men paa den anden Side er det Ironien lige-saa eiendommeligt at træde op under et Modsætningsforhold. Ligeoverfor en Viisdommens Overflødighed at være saa uvidende, saa dum, en saa *complet Arv* som muligt, men dog bestandig tillige saa lærvillig og saa godmodig – B; ligeoverfor en sentimental, smægtende Begeistring at være *for indskrænket*, til at fatte det Sublime, der begejstrer Andre, men dog altid at forraade den gode Villie – – er fuldkommen normale Ytringer af Ironi.” – “I alle disse Tilfælde viser Ironien sig nærmest som den, der opfatter Verden, der søger at mystificere den omgivende Verden, ikke saa meget for selv at være skjult, som for *at faae Andre til at aabenbare sig*.” Det er derfor Ironikerens Opgave at bringe Omverdenen paa Vildspor sig selv betræffende. “I vor Tid, hvor de borgerlige og selskabelige Forhold næsten gjøre enhver *hemmelig Kjærlighedshistorie* umuelig – (osv. osv.) – i vor Tid, siger jeg, kan det vel stundom forekomme En og Anden nødvendigt at spille falsk.” “Men jo mere Individet opfatter disse Mystificationer (ikke som Forstillelse men) som Episoder i sin egen Kjærlighedshistorie, jo mere overgiven han er i sin Glæde over at henlede Folks Opmærksomhed paa et ganske andet Punkt, desto mere fremtræder Ironien. Ironikeren nyder hele Kjærlighedens Uendelighed, og den Udvidelse, Andre søge ved at have Fortrolige, den forskaffer han sig ved at have høit Betroede, der dog Intet veed. Lignende Mystificationer ere stundom ogsaa nødvendige i Literaturen, hvor man overalt ompændes af en Mængde aarvaagne Literatusser, der opdage Forfattere, ligesom Kirsten Giftkniv stifter Partier.” – “Jo mere det er en Trang til engang imellem at være Menneske og ikke evig og altid Cancelliraad, jo mere *poetisk Uendelighed* der er deri, med jo mere Kunst Mystificationen gennemføres, desto mere [837] er Ironien fremtrædende.” (Anf. Skr. S. 262-6). Ironikeren er følgelig efter sin Natur *Digter*; “han digter ikke blot sig selv, men han digter ogsaa sin Omverden. Ironikeren staaer stolt indesluttet i sig selv, han lader Menneskene, ligesom Adam lod Dyrene, passere sig forbi og finder ikke Selskab for sig. Herved kommer han nu bestandig i Collision med den Virkelighed, han tilhører. Det bliver ham derfor af Vigtighed *at suspendere* det, der er det Constituerende i Virkeligheden, det som ordner og bærer den 3: *Moral og Sædelighed*.” (Anf. Skr. S. 3007). Heraf kommer, at Ironien “ikke er hvad den straffende Retfærdighed er i Forhold til Lasten, ikke har det Forsonende ved sig, som det

Comiske har, men den *bestyrker* snarere det Forfængelige i dets Forfængelighed, den gjør det Gale endnu galere. Dette er hvad man kunde kalde Ironiens Forsøg paa at mediere de discrete Momenter, ikke i en høiere Eenhed, men i en høiere Galskab.” (S. 270).

(sluttes).

[841] Hegelianismen i Danmark

(Af Fr. Helweg)

(Sluttet).

Det vilde være for vidtløftigt at eftervise, hvorledes den unge Magister fra 1841 nøiagtigt har indfriet dette Program i Liv og Gjerning; ved noget Kjendskab til Pseudonymernes Literatur falder det af sig selv i Øinene. Men efterviist er baade Tilknytningspunktet til Hegel og den Berigtigelse, som anbringes, navnlig hvad Betydningen er af den Yttring, at Videnskabens Resultater skulle sættes over i det personlige Liv. Ved Ironien skulle de mange vilde Skud bortskjæres, at det personlige Liv kan faae Sandhed og Sundhed. Dog maa jeg tilføie, at Kierkegaard fra først af nok tager Sigte paa Ironien og dertil som han siger: den executive Ironi, men ikke som et Maal, ved hvilket han vil standse. Ironien maa være *behersket*, “den der slet ikke forstaaer Ironi, der ikke har Gehør for dens Hvidsken, han mangler *eo ipso*, hvad man kunde kalde *det personlige Livs absolute Begyndelse*” (Anf. Skr. S. 347). Men “som et behersket Moment viser (Ironien) sig netop derved i sin Sandhed, at den lærer at virkeliggjøre Virkeligheden, derved, at den lægger det vedbørlige *Eftertryk paa [842] Virkeligheden*”. Endelig sluttes det tit anførte Skrift med Fingerpeeg hen paa det humoristiske Gebeet. “*Humor* indeholder en lang dybere Skepsis end Ironi; thi det er ikke Endeligheden men Syndigheden, Alt her dreier sig om; dens Skepsis forholder sig til Ironiens som Uvidenhed til den gamle Sætning: *credo quia absurdum*; men den indeholder ogsaa en langt dybere Positivitet; thi den bevæger sig ikke i humane, men i theanthropiske Bestemmelser, den finder ikke Hvile ved at gjøre Mennesket til Menneske [see ovenfor], men ved at gjøre Mennesket [!] til Gud-Menneske”, og derom henviser Forf. til syvende og sidst [mon ironisk?] “til Prof. Martensens Anmeldelse af Heibergs nye Digte”.

Senere er som bekjendt Kierkegaards Indsigelse mod Hegel gennem Pseudonymerne blevet et altid skarpere Angreb paa Martensen, mod hvilket denne kun har stillet Bekjendelsen om “det ringe Bekjendskab (han)

har til disse Skrifter” (Dogm. Oplysn. Side 12), medens R. Nielsen er bleven dragen aldeles over paa Kierkegaards Side. Dermed er han bleven bragt til at nedlægge Indsigelse ikke blot mod den *herskende* men mod al Theologi; det er den Side af Oppositionen mod det bestaaende som Nielsen har gjort til sin Kamp. I Troens Interesse nedlægger han Indsigelsen mod Theologi i Form af en Protest mod Eenhed af Tro og Viden. Idethøieste levner han Theologien den Opgave at præstere en god Oversættelse af Bibelen; ud derover tør den ikke røre sig. Nielsen har nu selv ikke løst eller kunnet løse denne theologiske Opgave, men det forekommer mig dog, at der i Niensens Skrifter *mod* Theologien er ikke saa lidet Theologi; jeg for min Deel skønner idetmindste, at de indeholde en langt bedre Theologi end hans tidligere (hegelske), i hvilke Forf. gik ud fra Eenheden af Tro og Viden. Den Theologi, han saaledes næsten uvitterlig statuerer (navnlig i “Forelæsninger over Jesu Liv”), forekommer mig at fortjene Navn af *den psykologiske*, hvilket ogsaa stemmer med en Vægt, som i alle Pseudonymerne er lagt paa det psykologiske. Blot i Forbigaaende skal jeg henvende det Spørgsmaal til Prof. Nielsen: naar han følgelig vil have en psykologisk Forstaaelse af Kiendsgjæringer og Personligheder i den hellige Historie, kan han da uden Vilkaarlighed afvise den sideordnede Fordring af en historisk, ikke blot overfladisk men dybere historisk Forstaaelse af disse samme Kiendsgjæringer og Personligheder? Kierkegaard har næsten altid lukket Øiet for Sammenhængen imellem Økonomierne; Nielsen synes ikke at kunne det. Men allerede af dette Punkts Belysning udspringer en Theologi, som gaar ud over (eller dog ikke fyldestgøres ved) en blot og bar Oversættelse af de hellige Skrifter.

Saaledes er det gaaet den ene hegelske Logiker i vor Literatur, og nu den anden? Ja, *Adler* har ikke saa meget selv løsrevet sig fra Hegel, som han er bleven løsrevet. Og dog er han blandt de af Dialektikens Fangne, den eneste, næst Kierkegaard, som paa en selvstændig Maade har skilt sig fra Hegel. Men forskiellen imellem disse to er derhos betydelig. Kierkegaard har sin Styrke i det Reflecterende, idet han er bleven sig selv aldeles giennemsigtig; han sigter nok efter det Umiddelbare men det er med Bevidsthed, han atter vil gaa ind deri. “Om igien” er Løsnet i hans hele Liv, hvilket ingenlunde er eet med den christelige Omvendelse, som snarere for ingen Priis siger: “om igien!” Kierkegaard er ud af een Støbning, men i Adler er det kommet til et Brud. Som Hegelianer henledtes hans Opmærksomhed ogsaa netop paa “den isolerede Subjectivitet” (Magisterdisputats), men dermed kom han ikke til Ironien og fra Hegel. Til det sidste udfordredes som bekjendt en voldsom Rystelse, hvorved der blev som vendt op og ned paa

hans siælelige Tilstand. Det samme kan siges at være skeet t. Ex. paa Nielsen ved Kierkegaard, men Omvæltningen er hos Adler foregaaet paa en langt mere primitiv Maade uden noget Menneskes Mellekomst. Adler er ved denne Omvæltning bleven kastet lige ind i Umiddelbarheden, hvoraf Genialiteten glimter, ja lyner frem, men det er saare langt fra, at han bevæger sig med Kierkegaards Sikkerhed, endsige behersker sig selv og sin Omgivelse. Og dog fattes der ham ikke en vis Sikkerhed, hvormed og hvortil han har udviklet sig. Men hans Udvikling er ikke gaaet igiennem Ironien, snarere igiennem Lyrikken, en Romantikens Lyrik. Ligesom man hos Kierkegaard kan spore den Tiltrækningskraft, som Fichte og den tydsk-romantiske Digterskole har udøvet paa ham, saaledes ogsaa hos Adler, kun med den Forskiel, at Adler i Kraft af det Omslag, som skete med ham, ligesom paany har giennelevet Romantikken. Den Fichteske Idealisme er hans som Romantikernes Løsen – atter og atter vender han tilbage til Kategorierne: Idealitet og Realitet – og ligesom de vil han ikke tilegne sig Systemet men kun benytte dets Konsekvenser. Alle Adlers første skriftlige Frembringelser fra “Nogle Prædikener” (1843) ere afgjort *Lyriske*. Han har paa sin Maade opnaaet det samme som Ironikeren, at lede vild, men ikke [845] med Bevidsthed ihvorvel fuldstændigere. Kritikerne have næmlich været enige om at ansee den Lyrik, som ikke var rimet og heller ikke metrisk, ikke blot for urimelig men for Galskab. Meest ubundet gjør dette lyriske Element sig giældende i “Studier” (1843). Med alt det underlig løse, hvorpaa især dette Skrift er saa rigt, men hvorved Tanketraaden dog ingenlunde brister og Livet i en mærkelig Grad bevares, har denne Forf. i Formen navnlich een Ting tilfælles med Pseudonymerne. Denne Eiendommelighed er den hyppige Gientagelse af hvad der eengang er blevet sagt med slaaende, træffende Ord – ganske i den samme Form. Ogsaa Kierkegaards senere Skrifter navnlich “Øieblikket” ere rige derpaa. Man skal vanskelig kunne eftervise noget lignende hos en anden Forfatter; der er noget stereotyp og dog saa meget Liv deri. Adler har fra det *Lyriske* atter nærmet sig til *det Logiske*; det er især skeet med hans “Forsøg til en kort systematisk Fremstilling af Christendommen i dens Logik” (1846). Dermed vender han nu ingenlunde tilbage til sit tidligere Stade og opgiver heller paa ingen Maade det Grundlag, som blevet givet i “Nogle Prædikener”. Hans Logik er endnu stærkt blandet med det *Lyriske*; dog er en Udvikling til altid større Klarhed især i de senere Skrifter (efter “Betragtninger” osv. 1847) umiskjendelig. Hvad det omtalte Grundlag angaaer, den foregivne Aabenbaring, saa betegner den allerede Adlers Forskiel fra Kierkegaard. Hos den første er Positiviteten, hos den sidste Negativiteten fremherskende. I den formeent-

lige Aabenbaring, som er bleven ham tildeel, finder Adler Kategorierne for det rette videnskabelige System; det er ham netop om Dogmerne at gjøre. Kierkegaard retter vel ingen Polemik mod Dogmerne, men dog kommer her en Forskiel frem. Jo mere ligefrem K. mod Slutningen af sin Løbebane har udtalt sig, jo bestemtere har han yttret sig mod Forsonings- [846] dogmet, og om han end ikke egentlig har polemiseret derimod, saa er Bestræbelsen der dog efter at sætte "Forbilledligheden" i Forsoningsdogmets Sted. Hvorledes K. vilde undgaae derved at komme i Strid med hans Betoning af det Paradoxe, skal jeg ikke drøfte. Derimod er for A. Forsoningsdogmet Eet og Alt. Men indvender man – *hvilket Forsoningsdogme!* Ja vistnok er det afvigende fra den kirkelige Dogmatiks, ligesom hans Treenighedsdogme, hans lære om Synden og Diævelen osv., men at de staae længere fra Christendommen end de spekulative Dogmatikers Gjengivelse af hine Dogmer, maa jeg benægte. Det er umiskiendeligt – hvorledes man end dømmes om den Aabenbaring, som A. vil have faaet B, at han igiennem den (efter hans Skrifter at dømme; forresten kiender jeg intet til begge Mænd) og den sjælelige Omvæltning, som derved er foregaaet med ham, er kommen Christendommen nærmere end han var før. En anden betydelig Forskiel imellem A. og K., som staaer i nøie Sammenhæng med den nu antydede, er, at den sidste har lagt fortrinlig Vægt paa det Ethiske, som det der danner Overgangen fra det Æsthetiske til det egentlig Religiøse; A. kan derimod ikke frikiendes for en vis Tilsidesættelse af det Ethiske, som allerede ligger i hans objective Opfattelse af Synden (eller Identificeringen af Syndens Sold og selve Synden) og som undertiden giver ham et aldeles "romantisk" Udseende. Han lader sig idethele beherske af Stemninger (noget, som K. kalder Ironikerens Særkiende) og i disse bliver han ogsaa den absolute Genialitets Talsmand. Man bliver da tvivlsom, om hans Aabenbaring er meent som Aabenbaring eller som en Inspiration af Geniet, det Geniales Gienembrud. Men derhos slutter A. sig dog meget nær til Aabenbaringen i Skriften, nok saa nær som K., thi medens denne opfatter det Christelige i Forhold til det Sokratiske, gaaende ud fra dette, [847] ja idelig vendende tilbage dertil, saa skiænker A. ogsaa det gl. Test. sin fulde Opmærksomhed og betoner jævnlig Økonomiernes Sammenhæng, Forbillederne og Spaadommene, idethele Haabets Kategori.

Tidligere har jeg draget en Parallel imellem Adler og Kierkegaard som to Profeter. At K. skulde ende i det profetiske, har man fra først af vistnok mindst formodet og staaer heller ikke at læse saaledes som Grundtrækkene til den pseudonyme Færd i "Begrebet Ironi", men dog kan man ikke fra-kiende hans hele Udvikling fra det nævnte Skrift giennem Pseudonymerne

og de opbyggelige Taler til Øieblikket Nr. 9 Charakteren af det Følgerette. Det er ikke giennem Opvækkelse, men giennem Optugtelse, han nærmer sig til det profetiske, ikke giennem en Aabenbaring (positiv Meddelelse) men giennem en forfærdelig tvingende Magt. Adler kiender ikke denne Magt som er over ham, det Ethiskes strænge Tugt; han er snarere kommen til en Frihed, hvorom man ikke veed, hvad enten den fortienet Prædiketet: genial eller christelig. Naar jeg forøvrigt i Slutningen af den forrige Afhandling har med Hensyn til det profetiske opstillet Alternativet: enten Guds Røst eller Diævelens, som Menighedens Dom, medens Verden taler om Galskab, saa har jeg dermed ingenlunde villet giøre enhver som lod sig bedaare af Diævelens Argelist, (hans som endog kan forvandle sig til Lysets Engel), til en Diævelens Profet. Det menneskelige Gebeet er Sammenblandingens, i os allesammen, og tilfulde skal det først opredes ved den store κρισις (Adskillelse-Dom). En Profet kan tale Guds Ord og dog være Diævelens Barn (Bileam); omvendt kan et paa profetisk Maade berørt Menneske være bleven hildet i "den aandelige Ondskabs" Fangenæt, uden at dog Vorherre har sluppet ham. Da giælder det om "at blive ædruelig" (2 Tim. 2, 25). Der er som sagt stærk Anledning for Menigheden til at lægge [848] sig efter en ganske anderledes levende Sands for det Profetiske end navnlig vore lutherske Fædre have havt, thi at det Profetiske atter vil komme frem, derom vidner selve Skriftens Profeti, og at det nok kunde begynde i vor Tid, kiendes af Særsyn som de her omhandlede og af andre (Irvingianismen). Forsaavidt en Bog foruden Skriften kan bidrage til at give denne Forstand anbefaler jeg Jung Stillings "Theobald oder die Schwärmer"; det er dog ene det Profetiskes Natside, som denne Bog skildrer, som Titlen siger: det Sværmeriske. Men mærkelig er, at Hegelianismen som har sin Styrke i det logiske Begreb, saaledes hos os er endt ikke blot i det umiddelbare – Eenfoldigheden, som Kierkegaard altid har sagt sig at tilstræbe – men i det Profetiske, som, hvad det end forresten er, tydelig nok i de paagiældende Personligheder har beviist sig at være en Magt over dem, der kostede den Ene Embedet, den Anden Livet.

Til Slutning skal jeg endnu kortelig antyde de to af mig karakteriserede literære Personligheders Stilling ligeoverfor fire Hovedqvæstioner, som staae paa Tidens og ikke blot Øieblikkets Dagsorden. Disse fire ere: Spørgsmaalet om Kirkegrunden, det videnskabelige Spørgsmaal, Frihedsspørgsmaalet og Spørgsmaalet om det Christeliges Forhold til Menneskenaturen. Hvad *det første* angaaer, saa har K. ligefrem polemiseret mod enhver anden Kirkegrund end Skriften d.v.s. det nye Testamente; thi det gamle har ringe Betydning for ham. Han holder og maa holde paa Skriftprincippet til det

yderste; det følger af hans Opfattelse af "den Enkelte". Det eenlige Menneske og saa det nye Testamente, disse to Factorer ere tilstrækkelige til at danne en Christen, og jo mindre ellers noget kommer til, saa meget bedre! Alt Andet vildleder kun. Denne Opfattelse af "den Enkelte" deler Adler ikke; han kommer ogsaa i Strid med Skriftprincippet [849] ved sin private Aabenbaring. Dog kan han nok redde Skriftprincippet ud af denne Conflict, og mangfoldige Gange taler han om Aanden som nedlagt og *begraven* i Skriftens Bogstav. Det egentlige Skriftprincip er det dog ikke; det hele Spørgsmaal interesserer ikke ham saaledes som K. Men paa den anden Side har han det forud for K., at han holder meget stærkt paa Sacramenterne, baade Daaben og Nadveren; han er i dette Stykke snart hyper-luthersk. K. derimod tænker aldeles calvinsk om Sacramenterne, idetmindste tyder alt derpaa, thi tale om Sacramenterne gjør han sieldent. Medens han i mangfoldige Skrifter behandler saa mange Punkter fra det christeliges Gebeet, saa vilde alt hvad han har sagt om Daab og Nadver, – saafremt han da i sine store Skrifter idethele nævner dem B, neppe fylde en Side. –

Hvad det *videnskabelige* Spørgsmaal (om der kan og bør være en theologisk Videnskab) angaaer, saa har jeg allerede anført, hvilket da er tilstrækkeligt bekiendt, at Kierkegaards meest fremtrædende Tilhænger, Prof. Nielsen, har besvaret det benægtende, ja samlet al sin Styrke i denne Benægtelse. Men foruden det Spørgsmaal, som jeg før tillod mig i den anledning at henvende til Hr. Professoren, (hvis Benægtelse forekommer mig at have sin Grund i, at han ingen anden Viden veed af end efter hegelsk Stiil, den absolute og som tilvisse ikke før Enden kan tilstedes *in theologicis*), skal jeg her blot bemærke, at K. selv hverken udtrykkelig har benægtet Muligheden (og Mulighed er Berettigelse) af en theologisk Videnskab, og at en saadan Benægtelse heller ikke kan skiønnes at ligge i hans Opfattelse af *credo quia absurdum*, ligesom at K. snarere kan siges at have arbejdet ogsaa i Retning ad en christelig Videnskab, i Modsætning til den speculative, efter Foregivende, christelige Videnskab. Eller har ikke et Skrift som "Begrebet Angst" en videnskabelig Charakter? Det betegnes paa Titel- [850] bladet som en Overveelse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden? Men kan *dette* dogmatiske Problem behandles saaledes, hvorfor ikke de andre? Eller mon Prof. Nielsen siger: ja men det er ingen Videnskab – saa er Striden blot Ordstrid eller Vidnesbyrd om, at han ikke ganske har forsaget Hegel. – Adlers Stilling til Videnskaben er anderledes klar. Om den Betydning, Filosofien har for ham, udtaler han sig: "Momenter med Hensyn til Forløsningsværket i Jesu;" Side LIII-V (hvor han nok fortjener at efterlæses); navnlig hedder det til Slutning: "Lad den (Filosofien) være, hvad den være

vil, en skarp Tanke er god ogsaa i Christendommens Tjeneste. For mig har Filosofien været en Slibesteen, uden jeg vidste af det, blev jeg slebet, indtil Herren vilde bruge mig i sin Tjeneste”. Og nu denne Herrens Tjeneste, hvortil Filosofien var en Forøvelse, udelukker saa langt fra Videnskaben, at den Aabenbaring, som A. formeener at have faaet, ofte af ham betegnes som “Kategorierne” og i Virkeligheden for ham er Grundlaget for den rette Forstaaelse af Bibelens Indhold; han veed ogsaa at giennemføre disse, ved første Giennemlæsning, besynderlig nok klingende Kategorier med en beundringsværdig Konsekvens. Hans System er afrundet nok og staaer slet ikke saa langt fra Christendommens sande Indhold som manges theologisk Professors – det stikker kun af, fordi det er eiendommeligt, hvad Professorernes sieldnere er. A. maatte ogsaa indrømme, at i og for sig er hans Aabenbaring ikke nødvendig, og at den kun er given for at hjælpe en Slægt til rette, som er kommen paa Vildspor med Hensyn til Bibelens rette Forstaaelse. Han stiller altsaa Videnskaben høit nok, Spørgsmaalet er, om ikke for høit, saa at han paany sammenblander den med Troen, og dog er Konfusionen af Tro og Viden det Onde, ogsaa han vil være bleven frigiort fra.

Med hensyn til *Frihedsspørgsmaalet* [1851] er vore to “Profeters” Stilling saare tvetydig. Egentlig er den benægtende, for K.’s Vedkommende, idet han mange Gange (senest, om jeg ikke feiler, i et Giensvar til Dr. Rudelbach, som stod at læse i “Fædrelandet” for nogle Aar siden), at han ikke havde noget med Udvortesheden og dens Spektakel at gjøre – følgelig heller ikke med Frihedslarmen – men arbejdede *ene* i Retning ad Inderliggiørelse; for A.’s Vedkommende, idet han mange Gange polemiserer directe mod Frihedsbegrebet og saa stærkt som nogen synes at tage Ordet for Troestvang, lige indtil Omvendelse *med Sværd i Haand*. Men hvad førstnævnte angaaer, saa er han, i dette Stykke fremfor noget andet, kommet i Strid med sig selv, thi at hans hele Virksomhed fra Decbr. 1854 til Øieblikket Nr. 9 udelukkende skulde gaae i Retning ad Inderliggiørelse, paastaaer neppe nogen, især efter: “Dette skal siges og derfor være det sagt”. Men ogsaa her er Negativiteten stærkere hos ham end Positiviteten, saa at han kun raader til at holde sig fra det Bestaaende ikke til at begynde noget nyt. Og forsaavidt kan nok siges, at naar man ingenting vil *giøre*, behøves heller ingen anden Frihed end Skrivefrihed. Hvad A.’s Polemik mod Friheden angaaer, saa vedrører den meest et dogmatisk Spørgsmaal; han benægter Menneskets Frihed ligeoverfor Gud og forsaavidt Frihed skal betyde: Selvstændighed maa man fra christeligt Stade give ham fuldt Medhold. Og naar han prædiker den “tvungne” Omvendelse, uden at indskrænke Tvungen til den aandelige, Kiærlighedens Nøden (det ret forstaaede: *compelle intrare*), end ikke sky-

er at gaae frem til Sværdets Konsekvens, saa maa det ikke glemmes paa den ene Side, at Udtrykket kan være billedligt og maaskee komme mere paa Lyrikkens end paa Logikkens Conto, paa den anden Side, at er det egentlige meent, vil den "blide" statskirkelige Tvang (høist "Vand og Brød") ved en saadan [1852] Talsmand blive bange for sig selv og maaskee opgive Ævret. Endnu staaer det store Spørgsmaal tilbage om *Naturmenneskets* Forhold til Aandsmennesket (ogsaa kaldet Humanitetens Forhold til Christendommen). Hertil have A. og K. begge i Grunden ikke andet Svar end den gamle Pietisme, før den Konkordieformlen (efter hvilken Naturmennesket er dødt som en Steen), og end tidligere Hippos berømte Biskop (Hedningernes Dyder ere "glimrende Laster", et Ord, som dog ingenlunde er uden Sandhed). Ogsaa vore to Profeter føre den Tale, at Mennesket ikke blot er i Bund og Grund fordærvet, men at han istedenfor Guds billedet nu bærer Dævelens Billede. K. udtrykker det naturligviis ikke saa ligefrem, men naar efter hans Opfattelse Christendommen er Unatur, og jo unaturligere, des sandere – er saa ikke hans Tale den samme? Christendommen bliver fra en Fornylse og Nyskabelse til en Skabelse af noget nyt, fra et Mirakel til et Hexeri. Hos A. er denne vrang Opfattelse udtrykt omtrent med *disse* Ord i Konsekvens af hans hele Lærebegreb og paa mange Steder i hans Skrifter. Her træffe de to Profeter sammen med den nyeste sværmeriske Bevægelse paa den jydsk Hede.

Dette Punkt skiller ogsaa den Grundtvigske Opfattelse fra alle andre Tidens Retninger og her skal herefter egentlig Kampen staae, ved Spørgsmaalet om Natur (Siele)- Menneskets Forhold til Aandsmennesket. Er først det ret besvaret, da er Hegelianismen og dens usunde Eftervirkninger overvundne og ikke mindre Rationalismen.

Noter

1. ikke fremhævet i Skriftet.
2. ikke fremhævet i Skriftet.
3. ikke fremhævet i Skriftet.
4. ikke fremhævet i Skriftet.
5. ikke fremhævet i Skriftet.
6. ikke fremhævet i Skriftet.
7. Denne Ytring sigter nærmest til den *Romantiske Ironi* og betegnes som "det Punkt, der især har været Gjenstand for Hegels Angreb".

Tekstrettelser

Der er i teksten rettet få, meningsforstyrrende trykfejl. Citaterne af Kierkegaard er eftersat, og hvor der har været tale om væsentligere afvigelser, er de enten rettet i overensstemmelse med Kierkegaards tekst eller afvigelsen er registreret. De par gange, hvor egennavne eller titulaturen 'Dr.' hos Helweg er sat i fed, er udhævnungen ændret til kursiv. Tallene i løbende, kantet parentes refererer til spalte-nummeret i *Dansk Kirketidende*, nr. 51 (sp. 825-837) og 52 (sp. 841-852), 16. og 23. dec. 1855. Helwegs tekst indeholder seks fodnoter med ordlyden: "ikke fremhævet i Skriften". De optræder i forbindelse med citaterne i sp. 833 (x 2), 834 (x 3) og 835 (x 1), dog således at der kun er én note under hver spalte, altså kun tre fodnoter, som alle seks notetal (alle nummeret: 1) i teksten henviser til. Disse noter er her talt fortløbende fra 1-6, således at der med fodnoten i sp. 837 i alt bliver syv fodnoter. Der er foretaget rettelser og registreret afvigelser følgende steder:

(< = rettet fra; > = afvigelse fra SK)

sp. 827,39: Perseus' < Perseus.

sp. 830,23: uhyre Resultat > *uhyre Resultat*.

sp. 830,23: rigtigt < rigtig – (efter SK).

sp. 830,30: personligt < personlig – (efter SK).

sp. 831,40: i en endnu < i endnu – (efter SK).

sp. 832,13: og, hedder det < og hedder det.

sp. 832,37: forsaae sig > *forsaae sig*.

sp. 832,38: den Form af Ironi > *den Form af Ironi*.

sp. 833,4: ethvert saadant Vendepunkt < ethvert Vendepunkt – (efter SK).

sp. 833,9: *det prophetiske* > *det prophetiske*.

sp. 833,10: Fjerne, i < Fjerne i – (efter SK).

sp. 833,20: tilintetgjøre, som < tilintetgjøre som – (efter SK).

sp. 833,31: *den, der* < *den der* – (efter SK).

sp. 834,11: Dig < dig – (efter SK).

sp. 834,36: i den skjæbnesvangre < o den skjæbnesvangre – (efter SK).

sp. 835,22: for at < "for at.

sp. 835,31: "Enten < Enten.

sp. 835,35: (...) < –.

sp. 836,16f.: *at faae Andre til at aabenbare sig* > *at faae Andre til at aabenbare sig*.

sp. 836,26: sin egen < en egen – (efter SK).

sp. 836,33: have høit Betroede, der < have Betroede der – (efter SK).

sp. 837,3f.: han digter ogsaa sin Omverden > *han digter ogsaa sin Omverden*.

sp. 837,10: det, der er < det der er – (efter SK).

sp. 837,12: *Sædelighed.*" (Anf. < *Sædelighed*. (Anf.

sp. 841,24: *det personlige* > *det personlige*.

sp. 844,26: snarere < senere.

sp. 844,40: 1843 < 1832.

sp. 847,6: Parallel < Paralel.

sp. 850,11: LIII < I, III.

(Tekstetablering: Tonny Aagaard Olesen)

Kommentarer

Der er ved kommenteringen benyttet nogenlunde samme principper, som i forbindelse med kommenteringen af *Søren Kierkegaards Skrifter* (1997ff.). Når sagen kunne fordre det, er der dog her henvist til den relevante sekundærlitteratur. Kierkegaard-citaterne er ikke kommenteret; for oplysninger til Kierkegaards tekst, dvs. *Om Begrebet Ironi*, henvises til *Søren Kierkegaards Skrifter*, K1, 1997, s. 161–385. Signaturen ‘ktl.’ henviser til *Auktionsprotokol over Søren Kierkegaards bogsamling*, udg. af H.P. Rohde, Kbh. 1967. De tal, kommentarerne er indordnet under, betegner spalte-nummeret i *Dansk Kirketidende*, som også er indsat i teksten i kantet parentes.

825

Schelling, som ... gaadefuldt Slør] F.W.J. Schelling (1775–1854) udgav ikke et værk efter 1815, men han vedligeholdt alligevel forventningen om, at et nyt, epokegørende værk var på trapperne. Et glimt af hans opgør med Hegel så dagens lys i 1834, hvor han skrev en foretale til et skrift af den franske filosof Victor Cousin, men den Hegel-kritik, der findes i hans forelæsninger fra München, og senere i hans berømte forelæsninger fra Berlin (1841–46), blev først udgivet posthumt af hans søn i *F.W.J. Schellings samtlige Werke* (1856–1861). Se Tonny Aagaard Olesen “Kierkegaards Schelling. Eine historische Einführung” i Jochem Hennigfeld & Jon Stewart (red.): *Kierkegaard und Schelling. Freiheit, Angst und Wirklichkeit*, Berlin & New York 2003, s. 1–102.

de nordiske Lande (Finland iberegnet)] En fremstilling af den norske hegelianisme findes i Ole Koppang *Hegelianismen i Norge. En idéhistorisk undersøkelse*, Oslo 1943; den svenske hegelianisme er fremstillet i Svante Nordin *Romantikens filosofi. Svensk idealism från Höijer till hegelianerna*, Lund, 1987, mens Juha Manninen har leveret en oversigt over den finske i “Hegelianismen i Finland på 1800-talet”, *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1977/1978*, Stockholm 1979, s. 87–114.

Det stolte Ord, som har været udtalt] Kilden er ikke identificeret.

“Henriks Udenlandsfart” (... “fiortendags”] Der hentydes til afslutningssangen i J.L. Heibergs første vaudeville *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (1825), hvor tjeneren Henrik synger: “Altsaa beløb sig Udenlands-Farten / Kun til en fjortenmiils Tour til Korsør.” Stykket er optrykt i *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1–7, Kbh. 1833–41, ktl. 1553–1559; bd. 2, 1833, s. 303–400.

826

Hegelianismen har nok ligesom Kantianismen sin Historie her i Danmark] En fremstilling af den danske kantianisme findes i Anders Thuborg *Den Kantiske Periode i dansk Filosofi 1790-1800*, Kbh. 1951, mens en oversigt over den danske hegelianisme findes i Jon Stewart *Kierkegaard's relations to Hegel reconsidered*, New York: Cambridge University Press, 2003. Se også Carl Henrik Koch *Den danske idealisme 1800-1880 (Den dansk filosofis historie* bd. 4), Kbh.: Gyldendal, 2004.

Mærkelig nok] ganske bemærkelsesværdigt.

“Velkommen store Mand hertil!”] citat fra 23. scene i J.L. Heibergs *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*, hvor Køge-borgerne disker op med en smigrende velkomstsang – på melodien af en tappenstreg – til ære for den formodede rigmand, der gæster byen: “Velkommen, store Mand, hertil! / Velkommen, velkommen til Staden vær! / Med Trommer og Piber og Sang og Spil / Vi hilse Dem paa Gaden her. / De Store komme til os Smaa; / Men det er Skam at De skal Staae! / Nei, være saa god at sætte

Dem ned, / Thi Visen varer en Evighed." Hvad angår den parodiske melodi, se Torben Krogh *Heibergs Vaudeviller. Studier over Motiver og Melodier*, Kbh.: Povel Branner, 1942, s. 109.

at J.L. Heibergs virkelige Salomon Goldkalb blev ikke Rothschild men Hegel] Der hentydes til J.L. Heibergs (1791–1860) *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*, hvor Korsørs spændte indbyggere forbereder modtagelsen af den rige baron Goldkalb fra Frankfurt. Da Salomon Goldkalb, en jødisk småhandelende fra Hamborg, der er gået fallit og desuden har fået stjålet sit tøj, dukker op iført sølvskinnende karnevalsdragt og nathue, forveksles han med sin navnebroder og får en storstilet og gavmild modtagelse, som han ikke kan gengælde.

Vaudevilledigteren] dvs. J.L. Heiberg, der skrev og oversatte succesfulde vaudeviller (musikalske lystspil) til Det kgl. Teater, og som med skriftet *Om Vaudevillen, som dramatisk Digtart, og om dens Betydning paa den danske Skueplads. En dramaturgisk Undersøgelse*, Kbh. 1826, legitimerede vaudevillen som den helt centrale genre.

i Streits Hotel i Hamborg modtog han den spekulative Daab] J.L. Heiberg fortæller om sin omvendelse til den hegelske filosofi i den selvbiografiske artikel "Johan Ludvig Heiberg", trykt i *Dansk poetisk Anthologie*, udg. af Christian Molbech, bd. 3, 1840, s. 275. Heiberg var blevet opslugt af Hegels filosofi, og under et ophold i Berlin havde han flere samtaler med Hegel. På hjemrejsen til Kiel i sommeren 1824 slog han sig ned i Hamborg: "Det traf sig, da jeg en Dag sad grublende paa mit Værelse i Vertshuset 'Der König von England', med Hegel paa mit Bord og i mine Tanker, og paa samme Tid lyttede til de skønne Psalmetoner, der lød ned til mig fra Petri Kirkes Sangværk, at jeg pludselig paa en Maade, som jeg aldrig før eller siden har oplevet, blev greben af et momentant indvortes Syn, der med eet oplyste min Grublens hele Region for mig, og vakte i mig den mig hidtil skiulte Centraltanke. Fra dette Øieblik af var Systemet i sine store Omrids mig klart, og jeg var fuldkommen overtydet om, at jeg i det mindste havde opfattet det i dets inderste Kiærne. Jeg kan med Sandhed sige, at hiint forunderlige Moment noget nær var den vigtigste Epoke i mit Liv; thi det gav mig en Ro, en Sikkerhed, en Selvbevidsthed, som jeg aldrig tilforn havde kiendt." Et hotel med navnet 'Streits Hotel' forekommer ikke hos Heiberg, men stammer fra Kierkegaards satiriske skildring af begivenheden i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, i *SKS* 7, 169f.

filosofiske Forelæsninger, hvortil der indbødes ved et udgivet Program] Der sigtes til J.L. Heiberg *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid. Et Indbydelses-Skrift til en Række af filosofiske Forelæsninger*, Kbh. 1833.

et filosofisk Tidsskrift (Perseus)] dvs. *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af J.L. Heiberg, nr. 1, juni 1837, nr. 2, aug. 1838, ktl. 569.

spekulative Dramer (Fata Morgana osv.)] Der sigtes til Heibergs *Fata Morgana. Eventyr-Comedie*, Kbh. 1838, ktl. 1561, som blev anmeldt af H.L. Martensen i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 19, Kbh. 1838, s. 361–397, hvor der udvikles en teori om den symbolske idédigtning. Heibergs senere apokalyptiske komedie "En Sjel efter Døden" i *Nye Digte* (1841), ktl. 1562, kan betragtes som en videreudvikling af den spekulative genre. Den blev også anmeldt af H.L. Martensen, nemlig i *Fædrelandet* nr. 398–400, 10.–12. jan. 1841, sp. 3205–3224, hvor han udvikler den apokalyptiske poesis begreb.

P.M. Møller] Poul Martin Møller (1794–1838), digter og filosof, fra 1831 ansat som prof. i filosofi ved Københavns Universitet. Hans *Efterladte Skrifter* bd. 1–3, Kbh. 1839–43, ktl. 1574–1576, blev udg. af Chr. Winther, F.C. Olsen og Chr. Thaarup.

827

Oldmester] ældre, højtanset person, man tager som forbillede og fører, altså her Hegel.

snarere som Døberens end som Disciplens] dvs. P.M. Møller var mere en forgænger, der varslede om hegelianismen, end en efterfølger af Hegel.

Mærkelig] bemærkelsesværdigt.

Martensen] Hans Lassen Martensen (1808-84), der som lektor i teologi ved Københavns Universitet vakte røre ved sine Hegel-inspirerede forelæsninger i 1838 og 1839. Blev i 1840 ekstraordinær prof., fra 1850 ordinær prof. i teologi. Fra 1845 tillige hofprædikant, i april 1854 biskop over Sjælland.

Chorag] korleder (i det gl. gr. drama).

Bornemann (juridisk Docent)] Den unge lektor i jura, Frederik Christian Bornemann (1810-1861), forsøgte i slutningen af 1830'erne af gennemtrænge retsvidenskaben med den spekulative, hegeliske metode, fx i skriftet *Indledningsforedrag til Forelæsninger over Retsvidenskaben ved Kiøbenhavns Universitet*, Kbh. 1839.

overalt] i det hele taget, overhovedet.

see til] se på.

Digteren J.L. Heiberg sluttede sig til den] Heiberg, der i begyndelsen af 1830'erne havde kaldt religionen de 'udannedes' sag, havde selv nærmet sig religionen i slutningen af 1830'erne, hvilket findes udtrykt i de store digte "Gudstjeneste" og "Protestantismen i Naturen" i *Nye Digte* (1841).

Knokkelbygning] skelet.

Den fik danske Klæder ved Rasmus Nielsen] Rasmus Nielsen (1809-84), teolog og filosof, 1840 licentiat på den hegel-prægede afhandling, *Den speculative Methodes Anvendelse paa den hellige Historie*, overs. af B.C. Bøggild, Kbh. 1842 [lat. 1840, ktl. 697]. Fra 1841 ekstraordinær prof. i moralfilosofi ved Københavns Universitet som P.M. Møllers efterfølger og fra 1850 ordinær prof. Han docerede især den spekulative filosofi, og udgav bl.a. *Den speculative Logik i dens Grundtræk* hæfte 1-4, Kbh. 1841-44. Fra midten af 1840'erne kom han imidlertid under indflydelse af SK, med hvem han jævnligt havde fortlørlige samtaler i perioden 1848-50.

A.P. Adler] Adolph Peter Adler (1812-69), teolog og filosof, magister i 1840, fra 1841 sognepræst i Hasle og Rutsker på Bornholm, udgav i 1842 *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (ktl. 383), blev suspenderet i 1844 og afskediget med pension i 1845, da hans påstand i forordet til *Nogle Prædikener*, Kbh. 1843 (ktl. U 9), om i dec. 1842 at have haft en åbenbaring blev opfattet som udtryk for begyndende sindssyge. Senere udgav han en række ejendommelige skrifter, se følgende.

forsker efter] efterforsker, undersøger.

"hvor ere de henne, de Store og Smaa?"] citat fra sangen "Velkommen, store Mand, hertil!", jf. kommentaren ovenfor til sp. 826.

opplantede] som er plantet el. fastgjort i jorden; opstillede.

hans Dogmatik] H.L. Martensen *Den christelige Dogmatik*, Kbh. 1849, ktl. 653.

828

aufgehoben] I den hegeliske filosofi betyder den tekniske term 'aufheben' dels at hæve (lat. tollere, negere, tilintetgøre), dels at bevare (lat. conservare), dels at løfte op (lat. elevare).

Gamle-Kongevei] den vej – grundlagt i 1600-tallet – som langs Skt. Jørgens Sø løb mellem Vesterport (først nedrevet i 1857) og Frederiksberg. Claudius Rosenhoff skrev i *Kjøbenhavn*, Kbh. 1857, s. 183, om vejen: "mange tildels Lyststeder, opførte i Nutidens bizarre Smag og unævnelige Stil, give en rig Afvexling for Øiet".

ved Strauß vundet en navnkundighed] David Friedrich Strauß' (1808-74) mest kendte værker blev oversat til dansk, nemlig *Das Leben Jesu* (1835) i *Dansk Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur* (1836), komplet i 1842-42 (af Fr. Schaldemose) samt *Fremstilling af den christelige Troeslære i dens historiske Udvikling og i dens Kamp med den moderne Videnskab*, overs. af H. Bröchner, bd. 1-2, Kbh. 1842-43 [ty. 1840-41], kt. 803-804.

Kreatur] skabning.

Baumgarten i Rostok ... Luther for en Sinke mod Schleiermacher?] Der sigtes til Michael Baumgarten (1812-1889), professor i teologi ved Rostock Universitet, som Helveg kendte personligt fra sine studenterdage i Kiel og Erlangen, jf. Helveg *Livstanke og Livsgerning. En Redegørelse*, Kbh.: Karl Schönbergs Forlag, 1892, s. 40. I Baumgartens værk, *Die Nachtgesichte Sacharias. Eine Prophetenstimme an die Gegenwart*, Braunschweig 1854, s. 239f., sammenstilles Luther og Schleiermacher, men selvom Schleiermacher nok hævdes at have bragt teologien videre end Luther, så opfattes Luther dog ikke som en 'sinke'. **"ligesaa hos os"]** hentyder til 2. akt, 2. scene i Holbergs komedie *Ulysses von Ithaca, Eller En Tydsk Comødie* (trykt 1725).

Bauers, Feuerbachs] Ligesom Strauß var også den ty. filosof Ludwig Feuerbach (1804-72) og den ty. teolog Bruno Bauer (1809-82) centrale skikkelser i den venstrehegelianske religionskritik.

vi vide jo, at der findes og længe har været saadanne iblandt os] fx Hans Bröchner (1820-75), der pga. af sine venstrehegelianske sympatier i 1841 blev forment adgang til den teologiske embedseksamen, og Frederik Beck (1816-61), der i et par afhandlinger fra 1842 havde vist sig som venstrehegelianer, og som i en avisartikel havde rettet et angreb på Mynster, hvilket betød, at Mynster fik ham udelukket fra et embede såvel ved universitetet som i kirken. Beck, der måtte konstatere, at han havde ofret sit eksistensgrundlag for en overbevisning, offentliggjorde sagens aktstykker i *Theologiske Tilstande i Danmark i Aarene 1842-46*, Kbh. 1847. Dette skrift vakte en del røre i tiden.

829

Mynster som den der var stiv i at holde igien] Sjællands biskop Jakob Peter Mynster (1775-1854) havde ved flere lejligheder forsøgt at bekæmpe hegelianismen.

Mester] overmand.

ihvorvel] skønt, selvom.

tvivlsom] i tvivl.

oprede] udrede.

"Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Sokrates"] dvs. Kierkegaards magisterafhandling *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Socrates*, Kbh. 1841; trykt i *Søren Kierkegaards Skrifter* bd. 1, Kbh. 1997, 61-357.

830

"Napoleon paa sin Grav"] se SKS 1, 80,25, samt kommentaren hertil, hvor billedet bringes.

Medlemmerne af det filosofiske Facultet, der skulde bedømme dette Skrift] se SKS K1, 1997, 129-145, og fx Bruce H. Kirmmse: "Socrates in the Fast Lane: Kierkegaard's *The Concept of Irony* on the University's *Vélocifère*. Documents, Context, Commentary, and Interpretation" i Robert L. Perkins (ed.) *International Kierkegaard Commentary*, Vol. 2 (*The Concept of Irony*), Macon, Georgia: Mercer University Press, 2001, s. 17-99.

anf. Skr. S. 348: "Videnskaben er ... betænkeligt ud"] SKS 1, 355f.

"det (maa vel) ... sig disse"] SKS 1, 356.

vistnok] helt sikkert.

831

“Ironi (er) en Subjectivitets ... gjeldende” (Anf. Skr. S. 254)] SKS 1, 282.

832

denne Tænker har en paafaldende ringe Betydning for Kierkegaard] se Tonny Aagaard Olesen

“Kierkegaards Schelling. Eine historische Einführung”, op.cit., s. 81f.

“her møde vi atter Ironien”] SKS 1, 282.

“i Fr. Schlegel, der søgte ... filosofisk bevidst.”] SKS 1, 282.

“Medens den første ... ophævet”. (Anf. Skr. S. 255)] SKS 1, 282.

“omtaler altid ... Ironien.” (Anf. Skr. S. 280)] SKS 1, 302.

“at Hegel – forsaae ... af Begrebet.”] SKS 1, 303.

“skal (dermed) ingenlunde ... Schlegelerne.” (Anf. St.) SKS 1, 303.

833

“I ethvert saadant Vendepunkt ... ham” (Anf. Skr. S. 274-75)] SKS 1, 298f. Helvegs fire fremhævelser gælder sådanne træk, der ligesom profetisk karakteriserede kirkekampens Kierkegaard.

834

han udaandede paa Frederikshospital] nemlig den 11. nov. 1855.

samme Dag i Prædikenen om Skattens Mønt] altså den 23. søndag efter Trinitatis, hvor kirkens evangelietekst var Matt 22,15-21, dvs. spørgsmålet om skat til kejseren. Se i øvrigt “Skattens Mønt” i *Budstikken*, 1852, nr. 4 (15. feb.), s. 97-117, hvor Helveg udlægger teksten.

giver (...) til Priis for Latter] prisgiver el. overlader til almindelig morskab.

Tirailørkamp] militært udtryk: kampmåde, hvor soldaterne kæmper i opløst orden; enmandskamp.

“tillader ikke ... Idee?” (Anf. Skr. S. 259)] SKS 1, 285f. Helvegs to fremhævelser gælder sådanne træk, der ligesom profetisk karakteriserede kirkekampens Kierkegaard.

835

“hermed skal ... mere alvorlig”] SKS 1, 286, noten.

Hvad Vorherre har gjort ... blev den Ene] Der sigtes til beretningen om Abraham i 1 Mos; se også Kierkegaards karakteristik i *Frygt og Bæven* (1843).

“fra Vrøvlet”] hentydning til *Øieblikket*, hvori udtrykket ofte benyttes.

i hvorvel] skønt, til trods for.

“lige saa lidet Samfunds-Eenhed ... Røverstat” (Anf. Skr. S. 261)] SKS 1, 288.

“Enten identificerer ... dette Misforhold.”] SKS 1, 288.

“I Forhold til en taabelig opblæst Verden (...) er det ironisk ... Yttringer af Ironi.”] SKS 1, 288-289, hvor SK dog ikke skriver “Verden”, men “Viden”.

836

“I alle disse Tilfælde ... aabenbare sig.”] SKS 1, 289.

“I vor Tid, hvor de borgerlige ... spille falsk.”] SKS 1, 289f.

“Men jo mere Individet ... stifter Partier.”] SKS 1, 290; parenteser er Helvegs.

“Jo mere det er en Trang ... fremtrædende.”] SKS 1, 291.

(Anf. Skr. S. 262-6)] SKS 1, 288-291; angivelsen går på hele det foregående referat.

837

“han digter ikke ... og Sædelighed.” (Anf. Skr. S. 300)] SKS 1, 318.

“ikke er hvad den straffende ... Galskab.” (S. 270)] SKS 1, 295.

841

Ved Ironien skulle de mange ... og Sundhed] jf. SKS 1, 356,26-30.

som han siger: den executive Ironi] jf. SKS 1, 293 og 357.

“den der slet ikke forstaaer ... *Begyndelse*” (Anf. Skr. S. 347)] SKS 1, 355.

“som et behersket Moment ... *paa Virkeligheden*”] SKS 1, 356.

842

“*Humor indeholder en lang dybere ... til Gud-Menneske*”] SKS 1, 357; de kantede parenteser er Helwegs.

“til Prof. Martensens Anmeldelse af Heibergs nye Digte”] ibid.

“det ringe Bekjendtskab (han) har til disse Skrifter” (Dogm. Oplysn. Side 12)] jf. Martensens omtale af SKs pseudonyme skrifter i *Dogmatiske Oplysninger. Et Leilighedsskrift*, Kbh.: C.A. Reitzel, 1850, s. 12.

medens R. Nielsen er bleven dragen aldeles over paa Kierkegaards Side] Rasmus Nielsen værk, *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv, første del*, Kbh. 1849, ktl. 700, var så åbenlyst præget af Kierkegaard, at man nu ikke længere betragtede ham som hegelianer, men som Kierkegaard-discipel. Nielsen understregede selv denne forvandling i sit næste skrift, et kierkegaardsk angreb på Martensen, kaldt *Mag. S. Kierkegaards “Johannes Climacus” og Dr. H. Martensens “Christelige Dogmatik”*. En undersøgende Anmeldelse, Kbh. 1849, ktl. 701. Derpå fulgte *Evangelietroen og Theologien. Tolv Forelæsninger holdte ved Universitetet i Kjøbenhavn i Vinteren 1849-50*, Kbh. 1850, ktl. 702 samt endnu et par pjecer mod Martensen.

843

tør den ikke] kan el. må den ikke.

uvitterlig] uden (selv) at vide det.

“Forelæsninger over Jesu Liv”] se kommentaren ovenfor sp. 842.

næst] foruden.

Økonomierne] se sp. 847.

derhos] ud over dette, desuden.

844

“den isolerede Subjectivitet” (Magisterdisputats)] A.P. Adler erhvervede i 1840 den filosofiske magistergrad på afhandlingen *Den isolerede Subjectivitet i dens vigtigste Skikkelser*, Kbh. 1841.

fra Hegel] dvs. bortfra Hegel.

Til det sidste udfordredes som bekjendt en voldsom Rystelse] se kommentaren til Adler ovenfor sp. 827. En udførlig fremstilling af sagen findes i Carl Henrik Koch *En flue på Hegels næse eller Om Adolph Peter Adler og om Søren Kierkegaards forhold til ham*, Kbh.: C.A. Reitzel, 1990, især s. 143-184. – **udfordredes:** fordredes, krævedes.

atter og atter vender han tilbage til Kategorierne: Idealitet og Realitet] se fx *Christelige Afhandlinger*, Kbh.: Louis Klein, 1852, s. 188-190, hvor dette begrebspar er temaet for kapitlet.

352

Alle Adlers første skriftlige Frembringelser fra “Nogle Prædikener” (1843)] Adlers *Nogle Prædikener*, Kbh. 1843, ktl. U 9, satte – som nævnt – et skel, idet han i forordet bekender sin åbenbaring, efter hvilken Jesus bød ham fremover at holde sig til Bibelen. Derpå fulgte en række aforistiske, lyriske værker som *Studier*, Kbh. 1843, *Nogle Digte*, Kbh. 1846, *Studier og Exempler*, Kbh. 1846, ktl. U 11, samt de halvlyriske *Theologiske Studier*, Kbh. 1846, ktl. U 12.

845

ihvorvel] skønt, selvom.

“Studier” (1843)] se kommentaren ovenfor.

mærkelig] mærkbar, bemærkelsesværdig.

“Forsøg til en kort systematisk Fremstilling af Christendommen i dens Logik” (1846)] Et værk, som Kierkegaard købte straks efter udgivelsen, jf. ktl. U 13.

hans seneste Skrifter (efter “Betragtninger” osv. 1847)] Efter *Betragtninger, byggede paa Grundlaget af mit Forsøg til en kort systematisk Fremstilling af Christendommen i dens Logik*, Kbh. 1847, som i øvrigt var tilegnet Fr. Helveg, fulgte *Theologiske Studier II*, Kbh. 1847, og senere *Christelige Afhandlinger*, Kbh. 1852, samt *Momenter med Hensyn til Forlæsningsværket i Jesu, logisk fremstillede*, Kbh. 1853. Endelig udgav Adler *To Afhandlinger* (ctl. 382) og *Om Død og Opstandelse* i 1855.

846

ja vistnok] ja ganske vist, rigtignok.

fortrinlig] overordentlig, særlig.

Syndens Sold] (efter Rom 6,23) straffen el. gengældelsen for synd.

Stemninger (noget, som K. kalder Ironikerens Særkiende)] jf. SKS 1, 319.

tvivlsom] i tvivl.

derhos] derudover, desuden.

847

det gl. Test.] Det gamle Testamente.

Økonomiernes Sammenhæng] formentlig: den ‘profetiske’ (el. typologiske) forbindelse mellem Det gamle Testamente og Det ny Testamente.

Tidligere har jeg draget en Parallel ... som to Profeter] nemlig i artiklen “En Parallel mellem to Profeter” i *Dansk Kirketidende*, 1855, nr. 40, 30. sept., sp. 641–651.

Naar jeg forøvrigt i Slutningen ... taler om Galskab] citat fra afslutningen af Helvegs artikel “En Parallel mellem to Profeter”, op.cit., sp. 651.

bedaaere] bedrage.

Argelist] træskhed, lumskhed.

hans som endog kan forvandle sig til Lysets Engel] se Paulus’ advarsel mod de falske profeter i 2 Kor 11,14: “Satan selv giver sig jo ud for at være lysets engel.”

opredes] udredes, afklares.

κρίσις gr. krisis, adskillelse, dom, afgørende punkt, her: dommedag.

En Profet kan tale Guds Ord ... (Bileam)] Der hentydes til profeten Bileam, kendt fra 4 Mos 22–24, hvor han nok fører Guds ord i sin mund, men ikke følger Guds vilje. Sml. 2 Pet 2,15–16, Jud 11 og Åb 2,14.

hildet i “den aandelige Ondskabs” Fangenæt ... sluppet ham] hentydning til 2 Tim 2,25–26, hvor Paulus skriver om Herrens tjener: “Han skal med mildhed rettesætte dem, der siger imod, om dog

Gud vil få dem til at omvende sig, så de kommer til erkendelse af sandheden og igen besinder sig og slipper ud af den fælde, hvor de holdes fanget af Djævelen, så de må gøre hans vilje.”

“**at blive ædruelig**”] Flere steder i Det ny Testamente opfordres brevmodtagerne til at være el. blive ædru, jf. fx 1 Thess 5,6.8; 1 Pet 1,13; 4,7; 5,8.

(2 Tim. 2, 25)] Placeringen af denne reference er forkert; den skulle have stået efter forrige sætning.

848

Irvingianismen] En religiøs bevægelse opkaldt efter den karismatiske, skotske præst Edward Irving (1792-1834), der virkede i 1820'ernes London, og hvis levnet bl.a. blev skildret af M. Hohl og oversat i *Tidsskrift for udenlandske theologisk Litteratur*, 1840, s. 255-306. Bevægelsen, der selv kaldte den 'katolsk apostolske', fik en vis udbredelse i Tyskland fra 1840'erne, bl.a. gennem talerør som Charles Böhm (1812-80) og teologiprofessoren Heinrich Thiersch (1817-85). Se Fr. Helvegs fremstilling i artiklen "Irvingianismen, navnlig med Hensyn til Danmark" i *Dansk Kirketidende*, 1858, nr. 41 (3. okt.), sp. 657-671, samt Ludvig Gude *Irvingianismens Betydning i vor Tid. Et Bidrag til religiøse Tidsbetragtning*, Kbh.: Gyl-dendalske Boghandel, 1859, hvor der også drages en parallel til Kierkegaard (s. 171-174).

Jung Stillings "Theobald oder die Schwärmer"] Den ty. prof. og forf. Johann Heinrich Jung (1740-1817), også kaldet Jung-Stilling, udgav 1784/85 den selvbiografiske roman *Theobald und die Schwärmer*. Helveg uddyber sit forhold til Jung Stilling i artiklen "Den religiøse Roman" i *Dansk Kirketidende*, 1857, nr. 41 (4. okt.), sp. 658f.

Men mærkelig er] men bemærkelsesværdigt er det.

beviist sig] dvs. vist sig.

ligeoverfor] i forhold til.

Hovedqvæstioner] hovedspørgsmål.

Skriftprincippet] dvs. den lutherske el. protestantiske trosregel, ofte kaldet *sola scriptura* (dvs. skriften alene), der hævder, at den kristne tros lære kun kan grundes på den hellige skrift, Bibelen, og at den er den sidste og afgørende autoritet for al dogmatisk tænkning. Den kirkelige tradition kan ikke – som hos grundtvigianerne – være en norm for tro og tænkning ved siden af skriften.

849

snart hyper-luthersk] nærmest.

K. derimod tænker aldeles calvinsk om Sacramenterne] I artiklen "Blev S. Kierkegaard sig selv utro i det sidste 'sørgelige' Afsnit af sit Liv? En Paastand af J. Paludan-Müller, paa ny belyst" i *Dansk Kirketidende*, 1856, nr. 11, 9. marts, sp. 161-175; sp. 172-175, udfolder Helveg sin sammenligning mellem Kierkegaard og Calvin; han mener endvidere, at som Luther forholdt sig til Calvin således er forholdet mellem Grundtvig og Kierkegaard.

idethele] overhovedet.

tilvisse] helt sikkert.

tilstedes] tilvejebringes, forundes, indtræffe.

in theologicis] lat. indenfor teologien, dvs. i teologiske anliggender.

credo quia absurdum] se Kierkegaard-citatet sp. 842.

“**Begrebet Angst**”] dvs. Kierkegaards pseudonyme værk: *Begrebet Angst. En simpel psykologisk-paape-gende Overveelse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden*, der udkom under pseudonymet Vigilius Haufniensis 1844.

850

“**Momenter med Hensyn til Forløsningsværket i Jesu;” Side I, III-V]** dvs. Adlers *Momenter med Hensyn til Forløsningsværket i Jesu, logisk fremstillede*, Kbh. 1853, s. LIII-LV. Her udfolder Adler sin opfattelse, at filosofiens funktion kun er at slibe tanken, men ikke selv at levere noget positivt.

“**Lad den (Filosofien) være ... i sin Tjeneste**”] citat fra s. LV. Parentesen er Helvegss.

stikker (...) af] skiller sig ud, afviger.

A. maatte ogsaa indrømme ... ikke nødvendig] se fx Adlers *Skrivelser min Suspension og Entledigelse vedkommende*, Kbh.: C.A. Reitzel, 1845, s. 23.

851

i et Giensvar til Dr. Rudelbach ... nogle Aar siden] jf. Kierkegaards avisartikel “Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende”, trykt i *Fædrelandet*, 1851, nr. 26, 31. jan.; optrykt i Rasmus Nielsen *S. Kierkegaards Bladartikler*, Kbh.: C.A. Reitzel, 1857, s. 48-56; s. 50.

lige indtil Omvendelse med Sværd i Haand] se Helvegss anmeldelse af Adlers skrifter i *Dansk Kirke-tidende*, 1846, nr. 46 (26. juli), sp. 736, hvor de samme træk hos Adler fremhæves.

fra Decbr. 1854 til Øieblikket Nr. 9] dvs. fra 18. dec. 1854, hvor SK i *Fædrelandet*, nr. 295, indledte kirkekampen med artiklen “Var Biskop Mynster et ‘Sandhedsvidne’, et af ‘de rette Sandhedsvidner’ – er dette Sandhed?”, over de påfølgende 20 artikler i *Fædrelandet*, til de ni numre af *Øieblikket*, som SK nåede at udgive i perioden 24. maj til 24. sept. 1855.

“**Dette skal siges og derfor være det sagt**”] dvs. Kierkegaards pamflet *Dette skal siges; saa være det da sagt*, der udkom den 24. maj 1855, og hvori der opfordres til ikke at deltage i den offentlige gudsdyrkelse.

ligeoverfor] i forhold til.

compelle intrare] egl. ‘compelle eos intrare’ (*Vulgata*, Luk 14,23), nød dem til at gå ind.

852

Konkordieformlen (efter hvilken Naturmennesket er dødt som en Steen)] se “Konkordieformel” (Formula concordiae) i *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der Augsburgischen Konfession 1930*, 6. udg. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967, s. 879,20ff. og 894,35ff.

Hippes berømte Biskop (Hedningernes Dyder ere “glimrende Laster”] Sentensen ‘Virtutes paganorum splendida vitia’ føres ofte tilbage til kirkefaderen Augustins *De civitate dei (Om Guds stat, el. Om Guds stad)*, 19,25. Kierkegaard anfører sætningen i flere af sine værker.

den nyeste sværmeriske Bevægelse paa den jydsk Hede] Der sigtes formentlig til de anti-grundtvigianske vækkelsesbevægelser, som opstod i 1850’erne som forløbere for *Indre Mission*, især til de såkaldte *højhellige* el. *Dømmene*, som bl.a. på Herning-egnen havde en slagkraftig talsmand i P. Graversen. Se P.G. Lindhardt *Den danske Kirkes Historie*, bd. 7, 1958, s. 99-102, samt Johs. Gøtzsche *Træk af en jysk Vækkelses Historie*, 2. udg., Kbh.: O. Lohse, 1925.

[Note 7]

“**det Punkt, der især har været Gjenstand for Hegels Angreb**”] citat fra SKS 1, 318f.

(Kommentering: Tonny Aagaard Olesen)